

MIJN GROOTVADER EN DE RHENENSE GOUDSCHAT

Geerteke de Haas

Mijn grootvader Willem Zanen was amateurarcheoloog. Hij woonde in Rhenen vanaf 1930 tot aan zijn dood in 1977.

Met zijn hobby verwierf hij de bijnaam "de Rhenense mol" omdat men hem zo vaak gravend bezig zag, op zoek naar kostbaarheden in de bodem. Zo ontdekte hij o.a. het Frankische grafveld (aan de westkant van Rhenen langs de Utrechtsestraatweg) waaruit de oudheidkundige dienst in Amersfoort zo onnoemelijk veel schatten tevoorschijn heeft gehaald, en waaraan uitgebreide tentoonstellingen zijn gewijd.

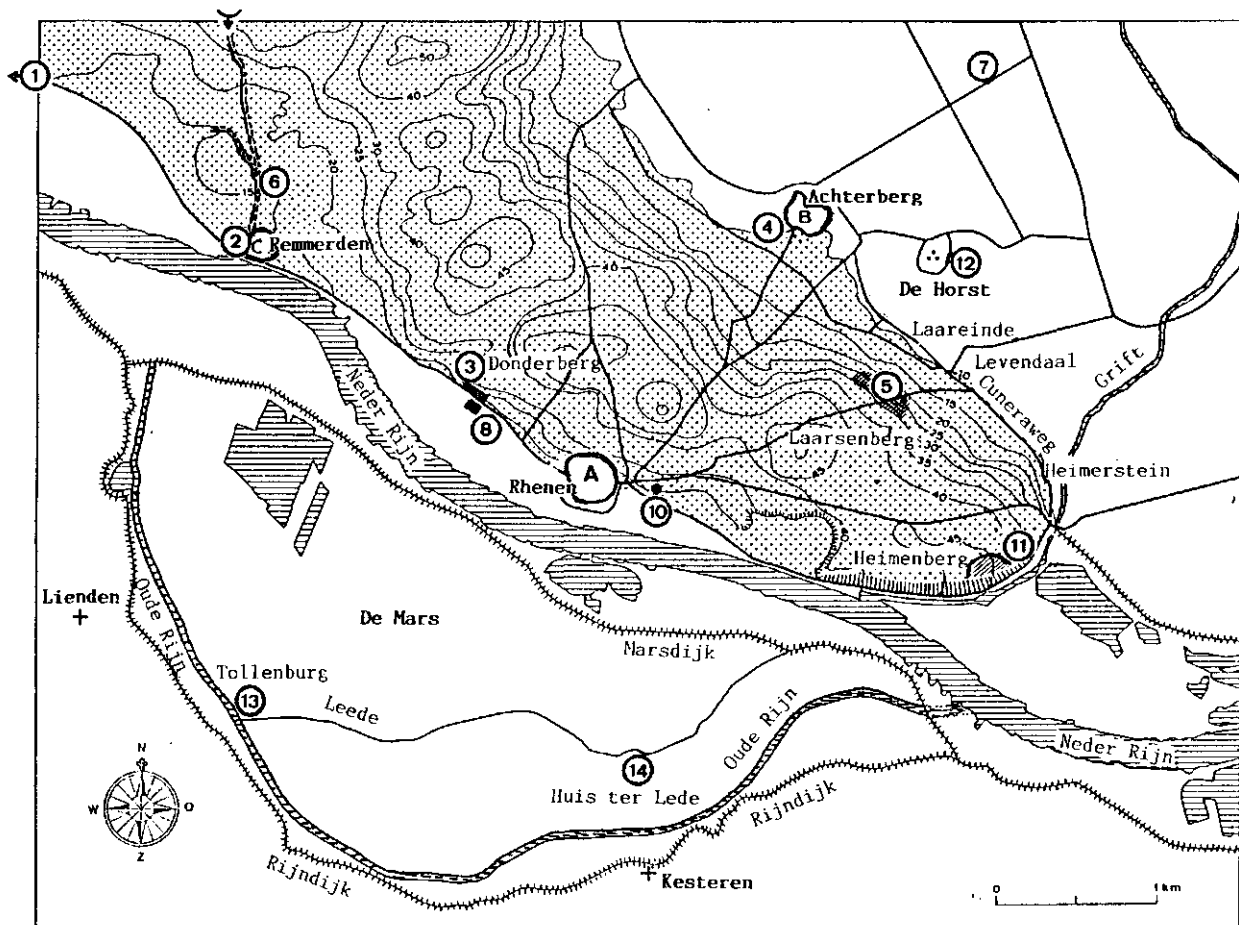
Later, toen zijn grootvader oud en gepensioneerd was en zich al lang niet meer bezig hield met het omwoelen van het Rhenens grondgebied, vertelde hij mij over zijn vondsten. Over dat Frankische grafveld kreeg ik niet zo heel veel te horen, en ook over veel andere leuke en interessante ontdekkingen was hij niet overdreven spraakzaam. Er was iets dat voor hem veel belangrijker was om over te vertellen aan zijn kleindochter en dat was de Rhenense goudschat. Daar raakte hij niet over uitgepraat.

In de tijd dat ik zijn verhalen te horen kreeg wist vrijwel iedereen in Rhenen waar en wanneer de goudschat was gevonden en wat een bijzondere verhalen er werden verteld over de vindplaats. Er was al zoveel over geschreven en over gepraat dat er weinig nieuws meer te vermelden viel.

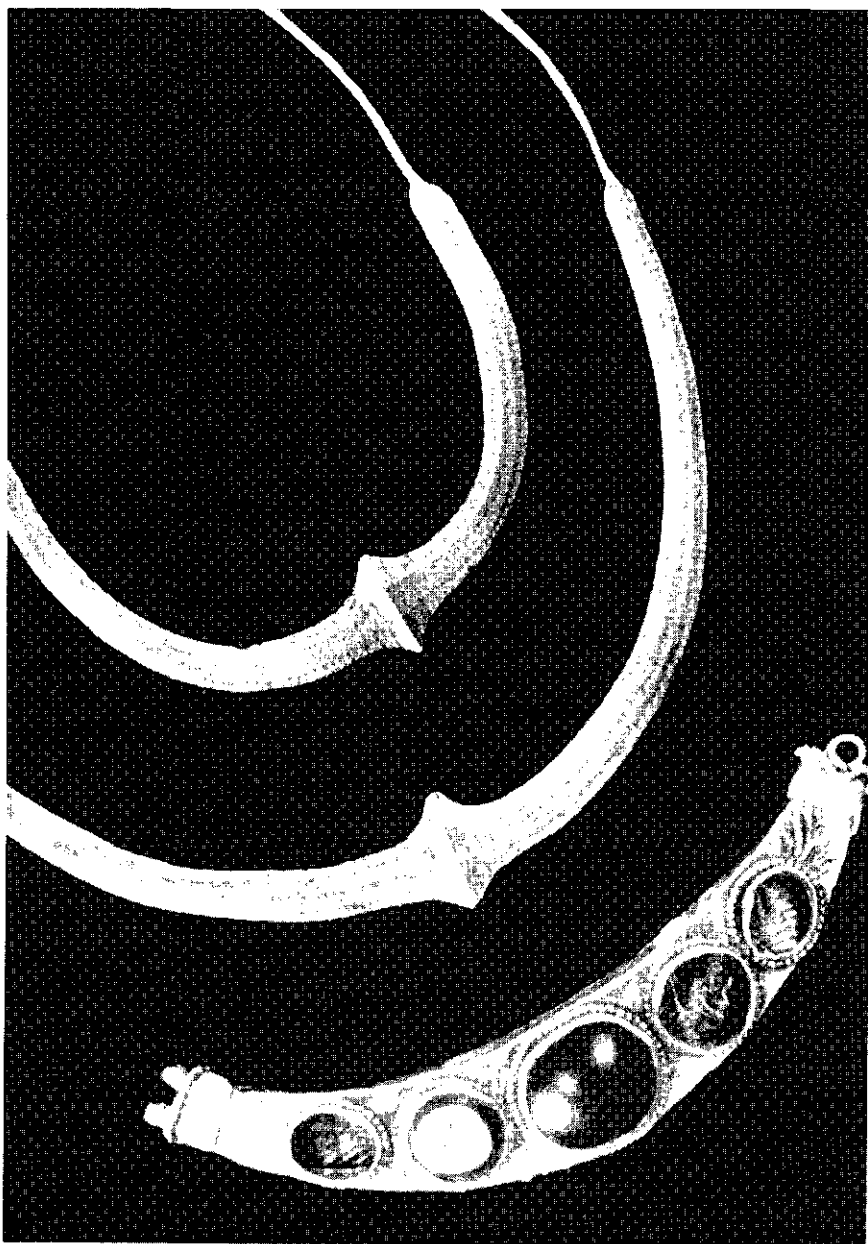
Omdat ik heb begrepen dat dat inmiddels anders is en omdat het toch op zijn zachtst gezegd heel jammer zou zijn als het verhaal over de herkomst van zo'n unieke en waardevolle vondst verloren zou gaan, wil ik hier graag het verhaal vertellen dat mij zo vaak door mijn grootvader is verteld.

De goudschat bestaat uit drie delen en ieder deel is afzonderlijk gevonden. Wel werden alle delen op dezelfde plaats uit de bodem gehaald, n.l. op de hoek van de Friesesteeg en de Weteringsteeg in Achterberg, links van de boerderij van Dirk van Laar, die destijds door zijn dorpsgenoten "de Pias" werd genoemd (zie kaartje J.Mom).

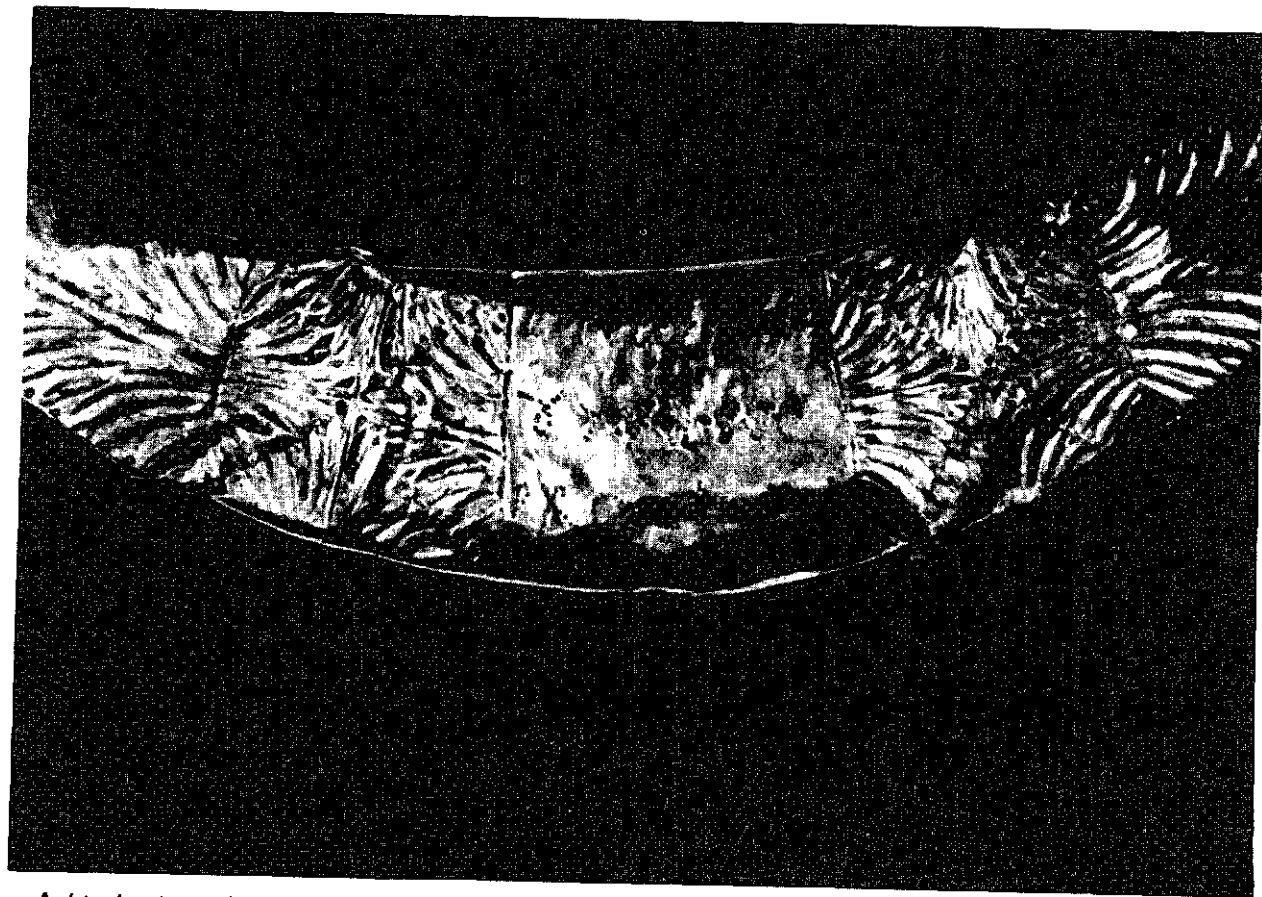
Het eerste deel, een kleine geprofileerde ring die in het midden breder uitloopt en met een ingeslagen ornament versierd is, werd rond 1930 door een arbeider opgegraven en bij de heer R. Jesse gebracht die in die tijd beheerder was van de Rhenense Oudheidkamer en archivaris bij de gemeente.

Afb. 2 - Rhenen en omgeving; 1. grafveld te Elst 1981 (ca 1 km. verder naar het westen); 2. grafveld te Remmerden 1988; 3. grafveld op de Donderberg 1951; 4. grafvondsten te Achterberg 1951; 5. grafveld op de Laarsenberg 1892; 6. muntschat Remmerden 1988; 7. goudschat Achterberg; 8.romeins/inheemse bewoning 3e - 4e eeuw; 9. de op luchtfoto's ontdekte weg; 10. Cunera heuveltje; 11. schans op de Heimenberg; 12. slot Ter Horst; 13. de Tollenburg; 14. Huis Ter Lede. (reconstruktie: J.Th.N. Mom)

*De zogenaamde goudschat van Rhenen (Collectie Museum 'Het Rondeel';
foto J. Combrink)*

Achterkant van het onderste deel van de gouden hanger, waarop fraaie lijnversiering te zien is (Collectie museum 'Het Rondeel'; foto J. Combrink)

Enkele jaren later werd Jesse opgevolgd door mijn grootvader Willem Zanen. Deze probeerde de Rhenense bevolking zo veel mogelijk te stimuleren om alles wat ze in de bodem vonden bij hem te komen brengen. Hij gaf ze als beloning een klein bedrag aan geld of een goeie sigaar. "Hoe weinig waarde sommige voorwerpen ook hebben", zei hij, "ik blijf de vindsters belonen. Vroeg of laat komen ze met iets moois." En dat gebeurde. In 1937 kwamen er twee heren, L. van der Linden en Teunis Jansen met weer een geprofileerde ring bij Willem Zanen. (Ik heb jaren later wel eens in een plaatselijk krantje gelezen dat deze heren hun vondst deden tijdens graafwerkzaamheden voor de Grebbelinie. Of dat waar is, of dat ze met een andere reden aan het graven waren bij de boerderij van Dirk van Laar, weet ik niet.) Deze ring, een halsring, was precies zo'n zelfde exemplaar als er rond 1930 bij R. Jesse was gebracht, alleen een slag groter.

Tot dan toe was men in de veronderstelling geweest dat de kleinste ring van koper was. Het ding was nog nooit goed schoongemaakt en lag in een la van de Oudheidkamer. Nu er een tweede exemplaar gevonden was besloot Willem Zanen de beide halsbeugels eens een schoonmaakbeurt te geven en ze nader te bestuderen. Hij nam ze mee naar huis en legde ze in de keukenkast waar ze enkele weken bleven liggen voordat hij de tijd vond om ze onder handen te nemen. Ondertussen had hij al een vermoeden gekregen dat het wel eens om gouden sieraden zou kunnen gaan, want als ze van koper waren geweest waren ze waarschijnlijk niet in zo'n goede conditie uit de grond gekomen.

Mijn grootmoeder stelde voor om de voorwerpen wat veiliger op te bergen en ze in het kabinet in de voorkamer te leggen, maar Willem zei: "Nee, laat ze maar in de keukenkast liggen. Mochten er inbrekers bij ons langskomen, dan is het kabinet de eerste plek in huis die onderzocht wordt en voor een paar vervuilde beugels die in een keukenkast liggen zal geen inbreker belangstelling hebben."

Niet veel later begon mijn grootvader de beide vondsten voorzichtig schoon te maken, waarbij zijn vermoeden werd bevestigd. Hij ontdekte dat hij puur gouden halsringen in zijn handen had, die bijzonder oud moesten zijn en ongetwijfeld zeer waardevol waren. Hij reisde met de beide colliers naar een juwelier in Arnhem die vaststelde dat het goudgehalte nog hoger was dan dat van dukatengoud. Zeer kostbare stukken dus.

Willem Zanen nam contact op met het hoofd van de archeologische dienst in Amersfoort, professor Van Giffen, en vertelde hem over de bijzondere vondst in Rhenen. De professor spoedde zich naar het huis

van mijn grootvader omdat hij het goud met eigen ogen wilde zien. Hij was verrast bij wat hij aantrof en om meer te weten te komen over de herkomst van dit soort sieraden sloeg hij er vele boeken op na en kreeg toen het vermoeden dat deze goudschat nog niet compleet was.

Op aanwijzingen van Willem Zanen werd er opnieuw gegraven en gezocht op de hoek van de Friesesteeg en de Weteringsteeg met als resultaat dat in 1938 door de heer L. van der Linden, één van de twee mannen die ook het tweede deel van de goudschat vonden, het derde deel uit de grond werd gehaald. Het was een schakel, ooit ingelegd geweest met vijf blauw/zwarte stenen (lydiet) waarvan er nog maar twee over waren. Mijn grootvader bood de heer Van der Linden een fors geldbedrag aan voor al zijn inspanningen, maar dat wilde Van der Linden liever niet aannemen. Hij leefde van de steun en zou zo'n extraatje toch meteen weer in hebben moeten leveren. De man was wel blij te maken met een warme wollen winterjas voor zijn vrouw en die heeft hij gekregen. De jas kostte fl. 12,50.

Professor Van Giffen kwam opnieuw naar Rhenen en publiceerde daarna in vakbladen over deze in archeologisch opzicht enorm waardevolle vondst. Vervolgens kwamen vele deskundigen en belangstellenden uit binnen- en buitenland naar ons stadje toe om zich te buigen over de driedelige goudschat.

De stukken werden onderworpen aan uitgebreide onderzoeken en hun gewichten en maten werden vastgesteld. De grootste halsring weegt 85 gram en meet 23 bij 20,9 cm. De kleinste ring heeft een gewicht van 55 gram en een afmeting van 22,5 bij 12,7 cm. Ze zijn gesmeed uit uiterst dun bladgoud. De versiering is er met een stempel ingedrukt, een primitieve manier van decoreren die met weinig arbeid en weinig bekwaamheid toch een prachtig effect gaf.

De deskundigen waren het er allen over eens dat deze ringen eigenlijk geen sieraden zijn en dat het dus ook niet juist is om over colliers te spreken. Dergelijke beugels zijn de voorlopers van de burgemeestersketen. Ze zijn tussen 375 en 400 na Chr. gemaakt van omgesmolten Romeinse munten. In die tijd liep het Romeinse Rijk al op zijn laatste benen en deden de keizers een uiterste poging om de westelijke grenzen te beschermen tegen de invallen van de barbaren. Germaanse bondgenoten die de verdediging op zich namen werden beloond met grote sommen goud. De goudstukken fungeerden niet zo zeer als geld. Ze werden als schat bewaard en dan veelal omgesmolten tot halsringen, vanouds een teken van waardigheid.

Foto van de opgraving van het Frankische grafveld o.l.v. Prof. van Giffen (Februari 1951)

In 1851 werden er in Velp zeven gouden beugels gevonden waarvan er zes erg veel op de Rhenense lijken. De hebben dezelfde vorm en gelijke versiering. Waarschijnlijk zijn ze door dezelfde maker vervaardigd, of in ieder geval afkomstig uit hetzelfde atelier.

Door vergelijking met andere vondsten kwam men tot de conclusie dat al deze stukken gemaakt moeten zijn in het oosten van ons land of in West-Duitsland in de omgeving van de Rijn. De schakel is een fragment van een groter geheel, maar het ontbrekende deel is nooit gevonden. Gezien de lengte van dit voorwerp, 17,8 cm, moet het een onderdeel geweest zijn van een halssieraad, voor een armband is het te groot. De stenen op dit sieraad zijn omgeven door een parelrand met daaromheen een motief van acanthusbladeren. Op de achterkant komt dat motief terug.

Op die achterkant staat ook een inscriptie. Eerst de letters EREF, die volgens wetenschappers die een poging hebben gedaan deze letters te interpreteren, mogelijk de initialen van de maker aangeven. ERE zouden de initialen zijn en de F is waarschijnlijk de afkorting van Facit. Dat betekent: heeft gemaakt.

Ook het gewicht en de prijs staan op dit sieraad aangegeven en wel gelijktijd aangeduid. Dat maakt de inscriptie voor wetenschappers bijzonder interessant. Na de letters EREF volgt een horizontale streep en het teken V. Dit duidt het gewicht en de prijs aan: letterlijk betekent het unciae quinque. Dat komt overeen met 136,44 gram. Zonder de stenen weegt dit sieraad 72 gram. Hieruit kan opgemaakt worden dat de rest (ontbrekend) 64,44 gram heeft gewogen. De prijs komt overeen met 22.000 denarii. De wetenschappers rekenden dat om en concludeerden dat één denarius gelijk stond aan 0,0062 gram goud.

Het laatste woord op de achterzijde van de schakel is proclu(s). Dit is naar alle waarschijnlijkheid de naam van de eerste eigenaar. Uit de inscriptie hebben de deskundigen tevens opgemaakt dat dit sieraad vóór het jaar 384 gemaakt is.

Deze schakel is het meest zeldzame stuk van de Rhenense goudschat. Alleen in Egypte en Zwitserland zijn dergelijke exemplaren gevonden. De gouden beugels zijn iets minder zeldzaam. Behalve in Velp zijn ze o.a. ook gevonden in Nijmegen, Olst, Looveen (bij Beilen) en Oestrich in Westfalen.

De Rhenense goudschat belandde na alle onderzoeken in de Oudheidkamer die destijds was ingericht in één van de bovenzalen van het gemeentehuis. Het was een angstig bezit vond mijn grootvader. Eigenlijk

veel te kostbaar om zomaar op een onbeveiligde bovenkamer te liggen. Daarom bewapende hij zich met een revolver, die hij stevast bij zich droeg als er kijkers bij de goudschat kwamen.

Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak en Willem Zanen (gemeente-ontvanger van beroep) met de gemeentekas naar Den Haag reisde om deze bij Binnenlandse Zaken in veiligheid te brengen, nam hij ook de goudschat mee en deze heeft daar gedurende de hele periode '40-'45 in een kluis gelegen.

Dat wegbrengen van geld en goud was trouwens nog een gevaarlijke klus. De rit naar Den Haag werd per taxi gemaakt en links en rechts zagen Willem en zijn chauffeur bommen vallen. Toen ze op de terugweg waren moesten ze een noodstop maken vanwege een bomkrater in de weg.

Na de oorlog is de goudschat voor het eerst verzekerd en wel voor tweehonderdduizend gulden. Volgens de toenmalige burgemeester Jhr mr. L.H.N.F.M. Bosch ridder van Rosenthal een fictief bedrag omdat de goudwaarde wel te bepalen is maar de oudheidwaarde niet. De stukken zijn volstrekt onvervangbaar.

Daarom lagen ze de eerste jaren na de oorlog het grootste gedeelte van de tijd in een kluis op het gemeentehuis en waren slechts enkele uren per week voor publiek te bezichtigen. Zoals iedere Rhenenaar was ook onze burgemeester terecht trots op de goudschat. Hij liet de schat bij bijzondere ontvangsten op het gemeentehuis graag tevoorschijn halen en vertelde er dan alle mooie en mysterieuze verhalen bij die ik mijn grootvader ook zo vaak heb horen vertellen: Heel vroeger spookte het op de hoek van de Friesesteeg en de Weteringsteeg. 's Avonds in het schemerdonker en bij nevel werden er dansende lichtjes gezien op de plaats waar later het goud gevonden zou worden. Overleveringen vertellen dat men er ook regelmatig een ruiter zag die met zijn hoofd onder zijn arm van oost naar west voorbij galoppeerde. En tot slot was er nog een jonkvrouw te paard, die uit het niets verscheen en in het niets verdween. Was het toeval dat juist hier, op de hoek van deze twee stegen, zo'n bizarre legende ontstond? Of heeft men van oudsher geweten dat er op deze plek iets bijzonders was?

In de loop van de voorbije jaren hebben velen zich afgevraagd hoe het goud in de grond gekomen is, of waarom de oorspronkelijke eigenaar van de kostbaarheden ze heeft begraven. Er bestaan verschillende theorieën over. Sommige mensen denken dat de schat verborgen was uit angst voor de dreiging van de barbaren. Dat die angst niet ongegrond

was zou blijken uit het feit dat de eigenaar zijn goud niet meer tevorschijn heeft kunnen halen.

Anderen houden er een heel andere mening op na die toch even aanneemelijk klinkt. De plaats van de vondst ligt, zo wordt altijd beweerd, precies op de grens van zand en veen, en het zou kunnen zijn dat het goud als offer in de grond is gestopt voordat de eigenaar het moerassige veen ging betreden. Weer anderen spreken dit tegen en zeggen dat de lokale bodemgesteldheid te denken geeft of hier wel ooit sprake is geweest van een moerassig veengebied.

Onder de Rhenense bevolking doen verhalen de ronde dat het goud afkomstig is van elders in de gemeente Rhenen en ongezien in een grote hoop zand naar Achterberg is vervoerd, waar de grond gebruikt werd voor het verharden van de weg en het boerenerf. Een mogelijkheid die niet helemaal onwaarschijnlijk lijkt, want toen de Rhenense amateur-archeoloog Joop Mom enkele jaren geleden onderzoek deed op de vindplaats, werd hem door mensen die tijdens de vondst op de vindplaats aanwezig waren spontaan verteld dat de goudschat werd gevonden in grond waarin zich puin bevond.

Mom heeft zijn bevindingen gemeld bij professor H.A. Heidinga en bij provinciaal archeoloog W.J. van Tent, maar tot op heden is er ter plekke nog nooit geologisch of archeologisch onderzoek uitgevoerd. Misschien dat dit in de toekomst ooit nog eens zal gebeuren zodat er wat meer duidelijkheid komt over het hoe en waarom de goudschat daar begraven lag.

Mevrouw Van de Bunt, de conservatrice van het Streekmuseum dat voortgevloeid was uit de Oudheidkamer, wilde het goud niet permanent in Rhenen hebben. Ze vond dat veel te riskant. Het werd overgebracht naar het Centraal Museum in Utrecht waar het veel beter beveiligd was dan in het museum in Rhenen. De goudschat was nog slechts nu en dan in Rhenen te bezichtigen.

Later, eind 1976, heeft men de vondst laten kopiëren door het Centraal Laboratorium in Amsterdam. Dat was een experiment. Ze hadden daar nog nooit eerder zoiets gedaan. Er werd dan ook twee jaar lang aan gewerkt. Net als het origineel werd de kopie uitgevoerd in bladgoud. De kosten bedroegen fl. 1.650,--. Voor wie heel goed kijkt zijn er wat kleine verschillen tussen kopie en origineel. De kopie is iets platter en de scheurtjes in het goud zijn zichtbaar minder echt. Maar voor wie niet al te precies kijkt doet de kopie, althans voor het oog, niet onder voor het origineel.

*Willem Zanen, geb. 1.7.1894, bestudeert archeologische vondsten
(foto d.d. 15.12.1954 in bezit van G. de Haas)*

De kopie werd in Rhenen in het Streekmuseum tentoongesteld en het origineel bleef in Utrecht, de oplossing voor een beveiligingsprobleem waar Aleid van de Bunt naar had gestreefd.

Vele jaren later, toen drs. Susanne Weijde conservatrice was van het Rhenense Streekmuseum, heeft amateur-archeoloog Joop Mom de eerste aanzet gegeven om de goudschat weer terug te halen naar Rhenen, omdat het een zeer waardevol stuk Rhenens cultuurgoed is dat toch eigenlijk alleen in Rhenen thuishoort.

Sinds 1991 is de goudschat bij ons terug en prijkt nu in het inmiddels goed beveiligde Gemeentemuseum "Het Rondeel".

Bronnen

Naast alle verhalen die mij verteld zijn door Willem en Margot Zanen en door Aleid van de Bunt heb ik nog wat aanvullende informatie verkregen uit:

-Heidinga, H.A., *From Kootwijk to Rhenen: in search of the elite in the Central Netherlands in the Early Middle Ages.*

-Roes, A., *Some gold torcs found in Holland* in: *Acta Archaeologica XVIII* 1947.

-Verschillende tijdschriftartikelen